

הרצח ושבירו

נחי אלון

דביר קריב, יצחק – רצח רבין: הסיפור שלא סופר. תל אביב: ספר, 2015

על עטיפת הספר יצחק נכתב כך על המחבר: "דביר קריב, עובד החטיבה המודיעינית להגנת הדמוקרטיה בשב"כ, היה הראשון ששוחח עם רוצח ראש הממשלה במתקן השב"כ בליל הרצח. יצחק הוא סיפורו האישי, המרתק והמצמרר, שבו הוא מתמודד באומץ רב עם שאלות קשות, לאומיות ואישיות". ואכן, בספר משולבים לבלי הפרד כמה סיפורים: הסיפור האישי של קריב, שממניעים אידאולוגיים של הגנת הדמוקרטיה עבד שנים רבות בשב"כ, ושרצח רבין גרם לו משבר נפשי ואישי והביא אותו לטיפול פסיכולוגי – וגם לתחושת ייעוד ושליחות בנוגע לצורך בתיקון החברה בישראל; סיפורה של החטיבה המודיעינית להגנת הדמוקרטיה בשב"כ, שבמשך שנים רבות פעלה למניעת "טרור יהודי", ושבצד הצלחות מרשימות כשלה במאמציה להגן על יצחק רבין; סיפור ההסתה המתרחבת והשנאה המעמיקה מצד הימין הקיצוני כלפי רבין, ששיאם היה הרצח שלו; סיפור הלקחים שלא נלמדו וסכנת הרצח הפוליטי הבא; והסיפור, שלפי שעה טרם התרחש, וגם לא ברור אם יתרחש בעתיד, של תיקון אפשרי ושל התנאים הנחוצים ליצירתו.

הסיפור האישי

קריב בחר לשרת בשב"כ מתוך מניע אידאולוגי והתמיד בכך 22 שנים. כפעיל פוליטי בתנועת הנוער העובד מנעוריו הוא פגש בשנות השמונים באלימות הימין, כגון זו שנקטו תומכיו של הרב מאיר כהנא, וגמר אומר לפעול כנגדה לשם הגנת הדמוקרטיה. רצח רבין היה עבורו אסון אישי כבד והתמוטטות של כל מה שניסה

לעשות בתפקידו הקשה (דווקא בליל ברצח היה בחופשת חתונה). בגילוי לב מתאר קריב את השנאה העזה שפיעמה בו בפגישתו הראשונה עם יגאל עמיר מיד לאחר הרצח: הרוצח מחייך בתחושת ניצחון מתנשאת, והחוקר נתון במאבק אישי קשה לנוכח הרצון פשוט להרוג אותו. וידויו האישי של הכותב מרתק, ומאיר באור אנושי את האנשים שהקורא התמים עלול לתאר אותם לעצמו כטכנוקרטים נטולי רגשות. הוא מספר על המשבר הנפשי שחווה, על הטיפול הנפשי שעבר בעקבותיו ועל הטרנספורמציה האישית שהביאה אותו להקדיש את כל מרצו לפעילות ציבורית וחינוכית שתקדם את איחוי השסעים בחברה הישראלית, שתעמיק את ההבנה הציבורית לחשיבותה של הדמוקרטיה, ושתדגיש את החובה לשמור על חופש הביטוי בד בבד עם הזכות להתגונן בפני ניצולו לרעה. הסיפור האישי מאיר לרגע באור מלא אהבה והערכה את עולמם העלום של אלו שמנסים להגן עלינו מפני הטרור שבפנים. לעומתם, דמותו של יגאל עמיר מתוארת בצמצום רב ומותירה סקרנות להבין יותר.

סיפור השב"כ

סיפורה של החטיבה להגנת הדמוקרטיה הוא גם סיפורו של הטרור הפוליטי בישראל, שקריב מתאר אותו בקצרה. הסקירה מראה כי מאז קום המדינה, טרור פוליטי היה רובו ככולו נחלת אנשי ימין קיצונים, אם חילונים ואם דתיים. לדוגמה, ישראל קסטנר נרצח בידי סוכן שב"כ שחדר לקבוצה מחתרתית, נשבה ברעיונותיה וניתק עצמו מהשב"כ. בשנות השמונים היו שלוש התארגנויות ימין לפוצץ את הר הבית, ובהן המחתרת היהודית, וכן פעלו תנועות כגון "כך". הכותב מתאר את ניסיונות השב"כ לאתר את הלהבות: למרות האיכות האישית של אנשי היחידה, בולט מספרם המועט לעומת גודל האיום שהיה עליהם להתמודד אתו. כיום, האיום לא זו בלבד שלא נעלם, אלא אולי אף החריף: לדברי הכותב, בתנאים מסוימים עלול לקרות רצח פוליטי נוסף. האם השתפר מצב המודיעין היום לעומת המצב אז? קשה לדעת, אבל ריבוי פשעי השנאה ומיעוט הפענוחים אינם מבשרים טובות. הכותב מדבר בהערכה על מעשיו של ראש השב"כ דאז, כרמי גילון, שחודשים מספר לפני הרצח הפיץ מסמך שעסק באפשרות הריאלית של רצח כזה, ועל מאמציו לקדם הידברות בין הגורמים האחראים לשם צמצום ההסתה ושיפור ההידברות. דברים אלה עולים בקנה אחד עם הרושם שעולה משמיעת ראשי השב"כ לשעבר

בסרט שומרי הסף של הבמאי והמפיק דרור מורה (מורה, פאלון וקוברסקי, 2012). בעוד בעולם כולו אנשי צבא וביטחון הם גורם מיליטנטי שהשלטון האזרחי חייב לרסן, בישראל הייתה התמונה הפוכה: ההנהגה הפוליטית תכננה להפציץ באיראן, ואילו ראשי המוסד, השב"כ וצה"ל ניסו לרסן אותה.

אך לצד השבחים שהוא מרעיף על גילון, מתאר קריב את הכשלים שהביאו לרצח רבין. החמור שבהם הוא לדעתו ה"קונצפציה": ראיית עולם נוקשה המתכחשת לעובדות, שהכשילה את השב"כ כפי שהכשילה את הנהגת המדינה וצה"ל לפני אסון מלחמת יום הכיפורים:

נקודת הכשל הגדולה מכולן היתה חוסר האמונה הפנימית שהדבר עומד לקרות. היתה הבנה כי מה שאנו רואים [...] אמנם עומד לקרות אבל לא היתה הפנמה של העניין. [...] חוסר האמונה הפנימי היה הכישלון הגדול מכולם: אף על פי שהמאבטחים ראו את תמונת המצב בשטח, הם לא באמת האמינו שיהודי ינסה לרצוח את ראש הממשלה (עמ' 221).

קריב גם מתאר כשלים מבניים, ובהם פיזור סמכויות ועניינים בין גופים שונים, ללא מנהיג היכול לשלב את הדברים בראייה כוללת (כשל דומה במלחמת יום הכיפורים הביא להקמת המועצה לביטחון לאומי, אך לא נראה שהמל"ל הצליח לפתור את הבעיה).

בהפעלת סוכנים יהודים כרוך כשל אפשרי אחר: סוכנים כאלה, נוסח אבישי רביב ("שמפניה"), שמוכנים לפעול בארגונים אידאולוגיים אלימים, הם עצמם בעלי פוטנציאל אלים – גם אם הצטרפו לשב"כ מתוך כוונה אמיתית לפעול נגד טרור. רביב, שהכיר את יגאל עמיר אך לא זיהה את הסיכונים ולא התריע עליהם בפני מפעיליו, הורחק זמן-מה לפני רצח רבין מהשירות, מכיוון שהוא עצמו יזם פעולות חתרניות מבלי לשתף את מפעיליו.

שאלה מעניינת היא, מדוע לא עמדו רביב ואחרים על מידת הסיכון של עמיר. לצד רביב מתאר קריב איש מודיעין נוסף, שקיבל "קצה חוט מודיעיני עבה מאד על מתנקש פוטנציאלי [...] הרוצה לממש רצח של ראש ממשלה", אך "החליט להעביר מידע חלקי מאוד שהפך את המידע למידע עקר". קריב מעלה השערות שונות בדבר השאלה כיצד לא הבינו השניים את גודל האיום. בעיניי, השערה מתבקשת היא שרביב והלוי היו נתונים בסכסוך פנימי בין הרצון לסייע לשב"כ ולמודיעין, לבין הקרבה האידאולוגית והחברתית שחשו לקבוצות ימין קיצוני. סכסוך פנימי זה

הביא ל"ללכת עם ולהרגיש בלי": למסור מידע ולעקר אותו מתוכן בעת ובעונה אחת.

עולמו העלום של השב"כ רצוף בדילמות שקריב מתאר כמה מהן: עד מתי חופש הביטוי הוא לגיטימי, ומתי הוא הופך להסתה ולחתרנות? האם על השב"כ לפעול בקרב גופים "ממלכתיים" אך בעלי פוטנציאל חתרני כמו מועצת יש"ע? (הוא מספר שמועצה זו חיפשה דרכים לשבור את רבין נפשית בתקופת אוסלו!). האם יש לעצור פעילות בלתי חוקית כגון הקמת מאחזים? ומה בנוגע לפעולה לא חוקית שמטרתה למנוע פעולה לא חוקית אחרת?

הספר פורש תמונה מורכבת של שירות הביטחון הכללי, אותו מוסד שישעיהו ליבוביץ ניבא אחרי 1967 שסיסמתו תהיה "הטובים לשב"כ" (מצוטט אצל שטרסלר, 2015): אנשים, שגם אם הם מסורים ובעלי אידאולוגיה נאורה, מפעילים סוכנים שחלקם מפוקפקים ואלים, לשם מניעה של חתרנות אנטי-דמוקרטית. הדמיון הקודח אינו יכול שלא לשאול מה יקרה כשהשלטון יחיל את ההגדרה של "חתרנים אנטי דמוקרטיים" גם על פעילים חברתיים ופוליטיים שאינם עוסקים בטרור, אלא בפעילות ציבורית לגיטימית שאינה לרוח השלטון.

סיפור ההסתה

סיפור ההסתה זוכה לתזכורת מפורטת ומכאיבה: ההיקף הנרחב של ההסתה כלפי רבין מצד פוליטיקאים, רבנים, אנשי ציבור וקבוצות פוליטיות כגון "זו ארצנו"; חלקו של בנימין נתניהו בהסתה והימנעותו מלרסן אותה; נכונותם של מאות רבות של אנשים לרצוח במו ידיהם את רבין, כפי שהראה מחקר אקדמי באותו הזמן. קריב מונה גם את רפיון הפרקליטות, שלא הפעילה את הכלים המשפטיים הנדרשים כדי לבלום את ההסתה; את רפיונה של התקשורת והעובדה שנתנה במה למסיתים, ועוד. הדברים קשים במיוחד, משום שזה אחד הלקחים שלא נלמד: כיום, יותר מתמיד, הסתה היא דבר יום ביומו, גם מצד ראש הממשלה של ישראל ("המצביעים הערכים נעים בכמויות אדירות לקלפי. עמותות השמאל מביאות אותם באוטובוסים" – דברים שאמר בטלוויזיה ביום הבחירות, 17.3.2015).

קריב מתאר צורות חשיבה והתנהגות הרווחות בימין הקיצוני, שהן קרקע פורייה להסתה: תאוריות הקונספירציה, שעל פיהן השב"כ הוא שיזם את הרצח או ניסה לביים אותו; נכונותם של יחידים לעשות מעשי טרור שלא על פי הנחיית רב כי אם

על פי "רוח הדברים" שנשמעים מפי אישי ציבור ורבנים. ההיסטוריון יגאל עילם (1990) מתאר תופעה דומה של מעשי אלימות קיצוניים בידי כוחות צבא: מפקדים מקומיים פועלים בהתאם למה שהם מפרשים ככוונה "נרמזת מלמעלה". כך למשל היו מפקדים באינתיפאדה הראשונה שפירשו באופן מילולי את אמירתו של רבין "לשבור להם את הידיים והרגליים" ופעלו על פיה. ספציפית יותר, המחבר מתאר את פעולתן של קבוצות קיצוניות, כקבוצת כהנא וקבוצת פייגלין. לדעתו, החותם המעשי שלהן היה קטן לעומת חותמה של תנועת ההתנחלות, אבל הן הכתיבו בקולניות טון קיצוני שסחף להקצנה את התנועות האחרות. קבוצות אלו התחזקו לנוכח חולשת המרכז המתון, הכולל תומכים מימין ומשמאל. לדעתו, מרכז חזק הוא הערובה העיקרית למיתון הקיצונים, וזה גם הבסיס לתיקון שהוא מציע. לכך אתייחס בהמשך.

הלקחים שלא נלמדו

לדעת קריב, בניגוד ללקחים המעמיקים של מלחמת יום הכיפורים, לקחי הרצח לא נלמדו בצורה אחידה. בצד לקחים מבניים הוא מונה לקחים ציבוריים. מי שלדעתו לא למד דבר הוא השמאל, שלא השכיל להבין שהוא חייב לדבר עם המרכז ועם הימין, ובמקום זאת התכנס לתוך עצמו בהנציחו את הקרע. בכך חטאו גם הפוליטיקאים – הם המשיכו להעמיק את הקרע במקום לאחותו. לדעת הכותב, הפרקליטות לא הפנימה את הצורך לפעול בנחישות ובתקיפות כלפי מי שמאיימים על הדמוקרטיה ודוגלים בטרור. בניגוד לשמאל, טוען קריב, הימין ה"שפוי" הפיק לקחים "חיוביים", מיתן את דרכו והגביל עצמו לאחר הרצח, דבר שהוביל לאיפוק שהפעיל בהתנתקות, אולי לרעתו. הימין הקיצוני, לעומת זאת, הפיק לקחים "שליליים" ולמד לנצל ביתר שאת את השיטה הדמוקרטית כדי לפגוע בה. קריב מעריך שה"מרכז", חלקו שמאל מתון וחלקו ימין מתון, למד את הסכנה שבהסתה ולא ישתוק אם תחזור (ואולי קריב אופטימי מדי: שתיקת הציבור בהשתלחות הנוכחית כנגד תנועות שלום אינה מבשרת טובות).

תיקון: מהו והאם הוא אפשרי?

לדעת קריב, החברה בישראל כיום עלולה להגיע לרצח פוליטי נוסף ולמלחמת אחים לנוכח הטרור היהודי מצד אחד, והשסע הפנימי ושתיקת המנהיגות מנגד.

אין לה בסיס הסכמה משותף ואף לא דרכי פעולה מוסכמות לטיפול במצבי משבר אידאולוגי ופוליטי. החברה תוכל להחלים רק אם תשים בראש מעייניה את החזרה לחברה אחת מלוכדת, שבכוחה למנוע הסתה ולקיים קירוב לבבות. בעיניו, זוהי משימה הקודמת לכל משימה אחרת, למשל משימת השלום של השמאל. הוא קורא להידברות בין הפלגים השונים כדי להגיע למחנה מרכזי חזק די הצורך, שימתן בהכרח את הקיטוב שיוצרים הקיצונים.

בספר כולו בולטים הכאב האישי, תחושת הסכנה האורבת לנו, תחושת הייעוד של המחבר והלהט האישי להגיע לתיקון השבר הלאומי. אפשר להשתתף אתו בכל אלו גם אם לא נקבל את כל מסקנותיו והמלצותיו. אני למשל, כמי שמשתייך למחנה המכונה שמאל, מאוכזב במידה מסוימת מן ה"פרגון" למה שהכותב מכנה "הימין השפוי", לעומת מה שהוא רואה כ"שמאל הפלגני". אבל אכזבות אלו הן זוטות ביחס לחשיבות העיסוק בנושא בהיקף הנרחב והמעמיק שמציע לנו דביר קריב.

מקורות

עילם, יגאל (1990). ממלאי הפקודות. תל אביב: כתר
שטרסלר, נחמיה (2015). מדינה אחת בדרך לגיהנום: על הברית הסודית בין ריבלין לגטאס. אתר הארץ, 5.11.

פילמוגרפיה

מורה, דרור, אסטל פיאלון ופיליפה קוברסקי (מפיקים), ומורה, דרור (במאי) (2012). שומרי הסף. ישראל: דרור מורה הפקות בע"מ.